

XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING IQTISODIYOTDAGI ROLI VA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISHNING RAQAMLI-IQTISODIY ASOSLARI

Usmonov Maxsud Tulqin o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika institute Email: maqsudu32@gmail.com | Tel: +998919471340 ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-9997-6617>

Annotatsiya: Mazkur maqolada xizmat ko'rsatish sohasining zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rni, raqobatbardoshlikning mazmuni, raqamli transformatsiya sharoitida xizmatlar sektorida qiymat yaratish va uni egallash mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot xizmatlar sektorini faqat narx raqobati nuqtayi nazaridan emas, balki sifat, ishonchlilik, tezkorlik, innovatsiya, raqamli kirish va eksportga yaroqlilik kabi ko'p o'lchovli mezonlar asosida baholash zarurligini asoslaydi. Maqolada raqamli tayyorgarlik, raqobatbardoshlik ustunlari, raqamli transformatsiya kanallari, xalqaro tajriba va raqamlashtirish xavflari bo'yicha dissertatsiya materiallarida berilgan illyustrativ ma'lumotlar qayta tizimlashtirildi. Natijalarda R4 va R6 mintaqalari raqamli tayyorgarlik indeksi bo'yicha yuqori ko'rsatkichga ega ekani, R5 mintaqasida esa keng polosali qamrov va kechikish bo'yicha muammolar mavjudligi ko'rsatildi. Shuningdek, Estoniya, Singapur va Janubiy Koreya tajribasi elektron xizmatlar va raqamli yetuklikning xizmatlar raqobatbardoshligidagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: xizmatlar sektori, raqobatbardoshlik, raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, innovatsiya, platforma iqtisodiyoti, xizmat sifati, ko'p darajali yondashuv.

Xizmat ko'rsatish sohasi zamonaviy iqtisodiyotning dominant tarkibiy qismiga aylandi, bu qishloq xo'jaligidan sanoatga va keyinchalik xizmatlar sohasiga uzoq muddatli tarkibiy o'zgarishlarni aks ettiradi. Ko'pgina mamlakatlarda xizmatlar qo'shilgan qiymat va bandlikning eng katta ulushini tashkil qiladi va ular tobora ko'proq moliya, logistika, AKT, ta'lim, sog'liqni saqlash va professional xizmatlar orqali barcha boshqa faoliyat turlari uchun qulay qatlam sifatida ishlaydi. Inklyuziv o'sishga intilayotgan iqtisodiyotlar uchun xizmatlar sohasidagi unumdorlikning oshishi ayniqsa muhimdir, chunki xizmatlar turli ko'nikma guruhlarini jalb qiladi va ko'pincha uy xo'jaliklarining farovonligi va urbanizatsiya naqshlari bilan chambarchas bog'liq.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi raqobatbardoshlikni faqat narx raqobatiga bog'lab bo'lmaydi. Ko'pgina xizmatlar tajribaga asoslangan va nomoddiy bo'lgani uchun mijozlar sifat, ishonchlilik, tezkorlik va ishonchni baholaydilar. Shuning uchun, xizmat ko'rsatish sohasidagi raqobatbardoshlikni firmalar va xizmat ko'rsatish tizimlarining mijozlar uchun yuqori qiymat yaratish va yetkazib berish qobiliyati sifatida tushunish yaxshiroqdir, shu bilan birga rentabellik va ijtimoiy imtiyozlarni saqlab qoladi. Makro darajada raqobatbardoshlik iqtisodiyotning turmush darajasini oshirish qobiliyati bilan bog'liq. Mikro darajada esa, u firmaning mahsuldorligi, innovatsiya va bozordagi mavqei bilan bog'liq.

Klassik va zamonaviy nazariyalar raqobatbardoshlikni kontseptsiyalash uchun bir-birini to'ldiruvchi linzalarni taqdim etadi. Resurslarga asoslangan qarash inson kapitali va

tashkilotning tartib-qoidalarini o'z ichiga olgan qimmatli, noyob, betakror va tashkiliy jihatdan singdirilgan imkoniyatlarni ta'kidlaydi. Sanoat-tashkiliy yondashuvlar bozor tuzilishi, xulq-atvori va samaradorligini ta'kidlaydi, raqobat, kirish to'siqlari va xaridor kuchi rag'batlarni qanday shakllantirishini tushuntiradi. Strategik nuqtai nazarlar differentsiatsiya, xarajatlar bo'yicha yetakchilik va diqqatni jamlash strategiyalariga urg'u beradi, evolyutsion va innovatsiyaga asoslangan nuqtai nazarlar esa texnologik o'zgarishlar va dinamik imkoniyatlarning rolini ta'kidlaydi.

Empirik jadvallar va rasmlar (qo'shimcha, illyustrativ)

1.1.1-jadval. Mintaqaviy raqamli tayyorgarlik ko'rsatkichlari (illyustrativ)

Mintaqa	Keng polosali qamrov (%)	4G/5G qamrovi (%)	O'rtacha kechikish (ms)	Elektron to'lovlar ulushi (%)	Tayyorlik indeksi (0-100)
R1	72	88	38	42	61
R2	65	84	44	39	57
R3	58	79	52	34	52
R4	76	90	36	46	64
R5	49	74	61	28	46
R6	81	92	33	51	68

Izoh: ms — millisekundlar. Indeks 0 (eng past) dan 100 (eng yuqori) gacha.

1.1.2-jadval. Raqobatbardoshlik ustunlari va o'lchov misollari

Ustun	Xizmatlardagi ma'no	Indikativ ko'rsatkichlar	Odatdagi ma'lumot manbalari
Samaradorlik	Narx, vaqt, quvvatdan foydalanish	Bitta tranzaksiya narxi, Ishlov berish vaqti (TAT)	Firma so'rovnomalari, ma'muriy ma'lumotlar
Sifat	Ishonchlilik, qoniqish	Sof tavsiya indeksi (NPS), shikoyat darajasi	Mijozlarning fikr-mulohazalari, reguliyatorlar
Innovatsiya	Yangi xizmatlar, jarayonlarni qayta loyihalash	Yangi mahsulot ulushi, patentlar	Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (ITI) bo'yicha tadqiqotlar, intellektual mulk idoralari
Raqamli kirish	Qabul qilish va inklyuzivlik	Raqamli foydalanuvchilar, qamrov	Telekom statistikasi, platforma ma'lumotlari
Ishonch	Xavfsizlik va muvofiqlik	Firibgarlik, ish vaqti, auditlar	Kompyuter favqulodda vaziyatlarga javob guruhi (CERT), nazorat organlari
Eksportga yaroqlilik	Chegaralararo yetkazib berish	Raqamli eksport, Biznesdan-biznesga (B2B) shartnomalari	Savdo statistikasi, to'lov relslari

1.1.3-jadval. Raqamli transformatsiya mexanizmlari va raqobatbardoshlik kanallari

Mexanizm	Raqobat effekti	Muvaffaqiyatga erishish sharti	Siyosatni to'ldirish
----------	-----------------	--------------------------------	----------------------

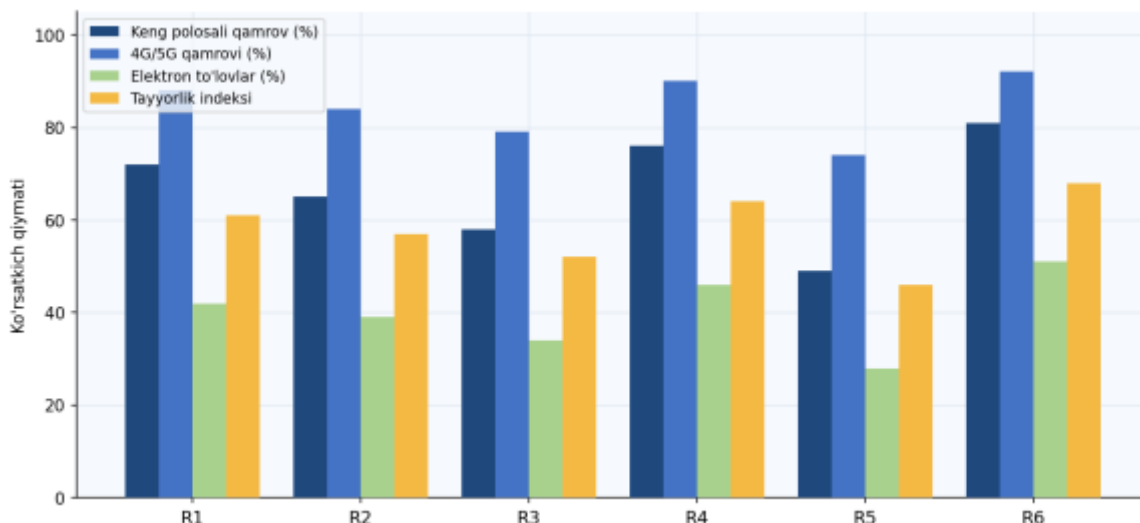
Platformalar va tarmoq effektlari	Miqyos afzalliklari, g'olib - ko'proq narsani oladi	O'zaro ishlash, raqobatbardoshlik	Raqobat siyosati + standartlar
Ma'lumotlarga asoslangan shaxsiylashtirish	Farqlanish, sadoqat	Rozilik va ma'lumotlar sifati	Ma'lumotlarni boshqarish + maxfiylik
Avtomatlashtirish va sun'iy intellekt (SI)	Kamroq xarajatlar, tezroq xizmat	Ko'nikmalar va jarayonlarni qayta loyihalash	Ko'nikmalar dasturlari + Kichik va o'rta biznes (KO'B)ni qo'llab-quvvatlash
Raqamli to'lovlar	Pastki ishqalanish, rasmiylashtirish	Ishonch va ish vaqti	Iste'molchilarni himoya qilish + chidamlilik

1.1.4-jadval. Xalqaro tajriba: misollar keltiruvchi etalon holatlar

Domen	Tanlangan misollar	Nima uchun bu xizmatlar uchun muhim	O'tkazuvchanlik bo'yicha eslatmalar
OECD/Yevropa Ittifoqi	Raqamli yagona bozor qoidalari	Chegaralararo to'siqlarni kamaytiradi	Huquqiy uyg'unlashtirishni talab qiladi
Sharqiy Osiyo	Kichik va o'rta biznesni (KO'B) raqamlashtirish dasturlari	Asboblarning tez tarqalishi	Yetkazib beruvchilarning xilma-xilligiga ehtiyoj bor
Fors ko'rfazi mamlakatlari (GCC)	Aqlli hukumat platformalari	Xizmatlarga talabni oshirish	Xarid qilish qobiliyatiga bog'liq
Bolliqbo'yi	Raqamli identifikatsiya va elektron imzo	Tranzaksiyalar uchun ishonch asosi	Xavfsiz infratuzilmaga ehtiyoj bor

1.1.5-jadval. Xizmat ko'rsatish sohasini raqamli transformatsiya qilish uchun xavf registri

Xavf	Nima uchun raqamlashtirishda paydo bo'ladi	Odatdagi ta'sir	Yengillashtirish choralari
Raqamli tafovut	Tengsiz kirish va arzonlik	Inklyuzivlikning pasayishi, talabning pasayishi	Maqsadli ulanish + subsidiyalar
Kiberhujumlar	Ko'proq raqamli aloqa nuqtalari	Ishonchni yo'qotish, ishlamay qolish	Dizayn bo'yicha xavfsizlik + auditlar
Sotuvchini blokirovka qilish	Yopiq ekotizimlar	Yuqori xarajatlar, sekinroq innovatsiya	Ochiq standartlar + xarid qoidalari
Ko'nikmalardagi bo'shliqlar	Tez texnik o'zgarish	Kam qabul qilish, past investitsiya daromadi	Trening + boshqaruv qobiliyati
Ma'lumotlardan noto'g'ri foydalanish	Zaif boshqaruv	Reputatsiya va huquqiy xavflar	Rozilik, minimallashtirish, nazorat

1.1.1-rasm. Mintaqaviy raqamli tayyorgarlik ko'rsatkichlari

Rasm 1.1.1 — R1–R6 mintaqalari bo'yicha keng polosali qamrov, 4G/5G, elektron to'lovlar va tayyorlik indeksi (0–100) taqqoslamasi. Illyustrativ ma'lumotlar.

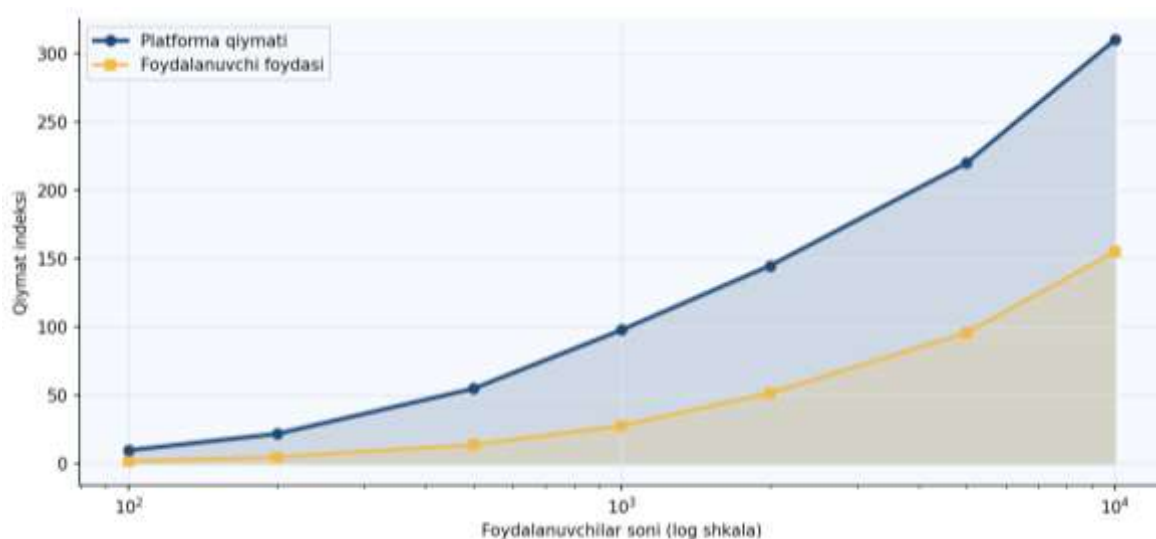
Izoh: R4 va R6 mintaqalari eng yuqori tayyorlik indeksiga ega (64 va 68). R5 mintaqasida keng polosali qamrov eng past (49%) va kechikish eng yuqori (61 ms).

1.1.2-rasm. Raqobatbardoshlik ustunlari — Radar diagrammasi

Rasm 1.1.2 — 6 ta asosiy raqobatbardoshlik ustuni: Samaradorlik, Sifat, Innovatsiya, Raqamli kirish, Ishonch, Eksportga yaroqlilik (0–100 shkala).

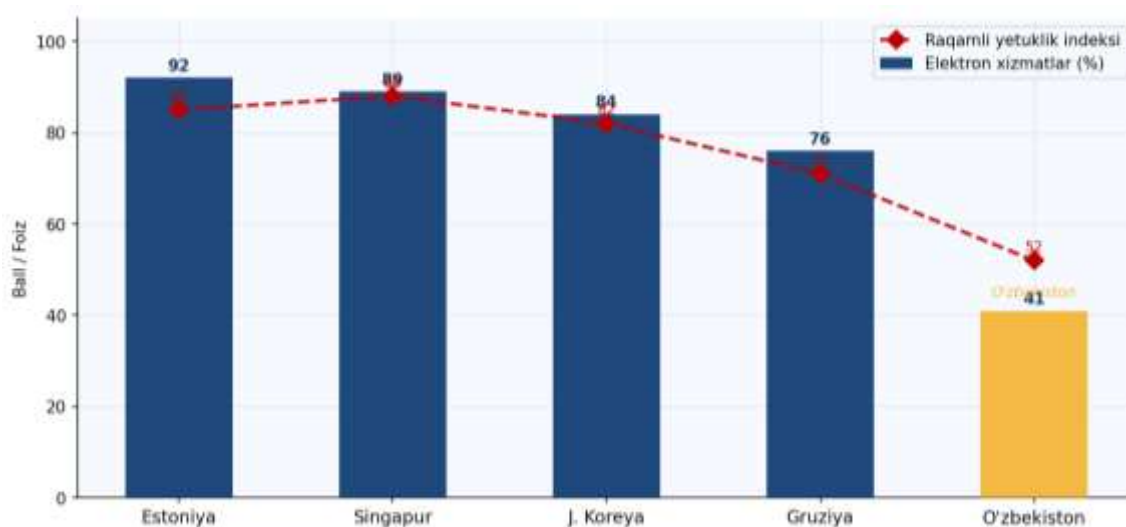
Izoh: Samaradorlik (82) va Sifat (74) eng kuchli ustunlar. Eksportga yaroqlilik (55) va Raqamli kirish (58) rivojlanish zaxirasi mavjud sohalar.

1.1.3-rasm. Tarmoq effektlari — Platforma qiymati va foydalanuvchilar

Rasm 1.1.3 — Platforma foydalanuvchilari soni o'sishi bilan yaratilgan qiymatning eksponensial o'sishi (Metcalfe qonuniga asosan). Logarifmik shkala.

Izoh: Foydalanuvchilar soni 100 dan 10,000 ga ko'paysa, platforma qiymati 31 marta ($10 \rightarrow 310$), foydalanuvchi foydasi esa 77 marta ($2 \rightarrow 155$) o'sadi — tarmoq effektlarining kuchi.

1.1.4-rasm. Xalqaro tajriba — Mamlakatlar taqqoslamasi

Rasm 1.1.4 — Tanlangan mamlakatlar bo'yicha elektron xizmatlar ulushi (%) va raqamli yetuklik indeksi. Estoniya yetakchi (92% / 85 ball).

Mamlakat	E-xizmatlar (%)	Raqamli yetuklik
Estoniya	92	85
Singapur	89	88
Janubiy Koreya	84	82
Gruziya	76	71
O'zbekiston	41	52

Izoh: O'zbekiston «Raqamli O'zbekiston-2030» dasturi doirasida tez rivojlanmoqda. Estoniyadan farq: e-xizmatlar bo'yicha 51 ball, yetuklik bo'yicha 33 ball.

Raqobatbardoshlik unumdorlik sifatida. Raqobatbardoshlik unumdorlikka, ya'ni har bir birlik uchun yuqori qiymat ishlab chiqarish qobiliyatiga bog'liq. Xizmatlar uchun

unumdorlik mehnat unumdorligi, kapital samaradorligi va dasturiy ta'minot, ma'lumotlar va brend kapitali kabi nomoddiy aktivlardan samarali foydalanishni o'z ichiga oladi. Xizmatlar ko'pincha mijozlar bilan yuqori aloqa intensivligiga ega bo'lganligi sababli, unumdorlikni oshirish xizmat sifatiga mos kelishi kerak; aks holda, xarajatlarni kamaytirish obro'ga va uzoq muddatli talabga zarar etkazishi mumkin [Porter 1990]²¹.

Raqobatbardoshlik qiymat yaratish va egallash sifatida. Xizmat ko'rsatuvchi provayderlar mijozlar muammolarini hal qilish, vaqt va noaniqlikni kamaytirish va qulay kirishni taklif qilish orqali qiymat yaratadilar. Ular qiymatni narxlash, paketlash, obunalar va munosabatlarga asoslangan daromadlar orqali egallaydilar. Raqamli vositalar talab bo'yicha yetkazib berish va shaxsiylashtirilgan tavsiyalar kabi qiymat takliflari to'plamini kengaytiradi, ammo ular kommutatsiya xarajatlarini kamaytirish va tezkor taqlidni ta'minlash orqali raqobatni kuchaytiradi [OECD 2020]²².

Tranzaksiya xarajatlari va institutsional nuqtai nazar. Xizmat almashinuvi ko'pincha axborot assimetriyasi va to'liq bo'lmagan shartnomalar bilan tavsiflanadi; natijada, qidiruv, muzokaralar, monitoring va ijro etish bilan bog'liq tranzaksiya xarajatlari markaziy o'rinni egallaydi. Raqamlashtirish bu xarajatlarni obro' tizimlari, standart shartnomalar, elektron to'lovlar va kuzatuv orqali kamaytirishi mumkin. Biroq, agar institutlar zaif bo'lsa, raqamli bozorlar firibgarlikni kuchaytirishi va ishonchni pasaytirishi mumkin. Shuning uchun raqobatbardoshlik institutsional sifatga, jumladan, qonuniy ijro, iste'molchilarni himoya qilish va ma'lumotlarni boshqarishga bog'liq [Shimoliy 1990]²³.

Innovatsiya va dinamik imkoniyatlar. Xizmatlardagi innovatsiya nafaqat yangi mahsulotlarni, balki yangi jarayonlarni, tashkiliy shakllarni va mijozlar tajribasini ham o'z ichiga oladi. Imkoniyatlarni sezish, ularni investitsiyalar orqali qo'lga kiritish va odatiy ishlarni o'zgartirish qobiliyati tezkor texnologik o'zgarishlar sharoitida juda muhimdir. Raqamli iqtisodiyotda bu imkoniyat ma'lumotlarni tahlil qilish, tajriba o'tkazish va platformalar va hamkorlarni integratsiyalash bilan bog'liq [Romer 1990]²⁴.

Xizmat ko'rsatish sohasi raqobatbardoshligining ko'p darajali tabiati. Xizmat ko'rsatish sohasi raqobatbardoshligi ichki darajalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlardan kelib chiqadi. Mikro darajada firma imkoniyatlari, texnologiyalardan foydalanish va boshqaruv amaliyotlari samaradorlikni shakllantiradi. Mezo darajada mintaqaviy ekotizimlar, infratuzilma va sektoral tuzilmalar qabul qilish va ta'sirga ta'sir qiladi. Makro darajada o'yin qoidalari, raqobat siyosati va milliy raqamli strategiyalar cheklovlar va rag'batlarni belgilaydi. Shuning uchun ko'p darajali tizim firma natijalarini mintaqaviy va milliy determinantlar bilan bog'lashning izchil usulini ta'minlaydi.

Raqobatbardoshlikni empirik tarzda amalga oshirish uchun dissertatsiya ekonometrik modellashtirish bilan to'ldirilgan kompozit indeks yondashuvini qo'llaydi. Kompozit indeks foydalidir, chunki raqobatbardoshlik ko'p o'lchovli: u unumdorlik, sifat, innovatsiya,

²¹ Porter, Michael E. 1990. Millatlarning raqobatbardosh ustunligi. Nyu-York: Erkin matbuot.

²² OECD (Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti). 2020. Raqamli iqtisodiyotning 2020 yilga oid istiqbollari. Parij: OECD.

²³ Shimoliy, Duglass C. 1990. Institutlar, institutsional o'zgarishlar va iqtisodiy ko'rsatkichlar. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti.

²⁴ Romer, Paul M. 1990. "Endogen texnologik o'zgarish." Siyosiy iqtisodiyot jurnali 98(5): S71-S102.

bozorga kirish va barqarorlikni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, faqat indeksga tayanish sabab mexanizmlarini yashirishi mumkin; shuning uchun indeks determinantlar alohida o'lchanadigan va strukturaviy ravishda talqin qilinadigan model ichida natija o'zgaruvchisi sifatida ko'rib chiqiladi.

Xizmat ko'rsatish sohasining raqobatbardoshlik indeksini (SSCI) yaratishda uchta tamoyil qo'llaniladi. Birinchidan, ko'rsatkichlar ko'p darajali tuzilmani aks ettirishi kerak: ba'zi o'zgaruvchilar firma darajasida (masalan, raqamli qabul qilish), boshqalari sektor darajasida (masalan, konsentratsiya) va boshqalari mintaqaviy yoki milliy darajada (masalan, keng polosali qamrov, qonun ustuvorligi). Ikkinchidan, ko'rsatkichlar siyosat uchun talqin qilinishi kerak: har bir komponent infratuzilma investitsiyalari, ko'nikmalar yoki tartibga solishni soddalashtirish kabi amaliy dastaklarga mos kelishi kerak. Uchinchidan, indeks tuzilishi masshtablash va kollinearlikka mustahkam bo'lishi kerak. Bu normallashtirish, og'irlik (masalan, teng og'irliklar, PCA asosidagi og'irliklar) va sezgirlik tahlilini rag'batlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Porter, M. E. Millatlarning raqobatbardosh ustunligi. Nyu-York: Erkin matbuot, 1990.
2. OECD. Raqamli transformatsiya va xizmatlar sektori bo'yicha tahliliy yondashuvlar. 2020.
3. North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990.
4. Romer, P. Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 1990.